

UvA-DARE (Digital Academic Repository)

HIV-infectie en risicogedrag onder prostitue(e)s in de tippelzone te Amsterdam: aanwijzingen voor een verhoogde HIV-prevalentie onder travestieten/transseksuelen

Gras, M.J.; van der Helm, Th.C.M.; Schenk, R.; van Doornum, G.J.J.; Coutinho, R.A.; van den Hoek, J.A.R.

Published in:
Nederlands Tijdschrift voor Geneeskunde

[Link to publication](#)

Citation for published version (APA):

Gras, M. J., van der Helm, T. C. M., Schenk, R., van Doornum, G. J. J., Coutinho, R. A., & van den Hoek, J. A. R. (1997). HIV-infectie en risicogedrag onder prostitue(e)s in de tippelzone te Amsterdam: aanwijzingen voor een verhoogde HIV-prevalentie onder travestieten/transseksuelen. *Nederlands Tijdschrift voor Geneeskunde*.

General rights

It is not permitted to download or to forward/distribute the text or part of it without the consent of the author(s) and/or copyright holder(s), other than for strictly personal, individual use, unless the work is under an open content license (like Creative Commons).

Disclaimer/Complaints regulations

If you believe that digital publication of certain material infringes any of your rights or (privacy) interests, please let the Library know, stating your reasons. In case of a legitimate complaint, the Library will make the material inaccessible and/or remove it from the website. Please Ask the Library: <http://uba.uva.nl/en/contact>, or a letter to: Library of the University of Amsterdam, Secretariat, Singel 425, 1012 WP Amsterdam, The Netherlands. You will be contacted as soon as possible.

HIV-infectie en risicogedrag onder prostitué(e)s in de tippelzone te Amsterdam; aanwijzingen voor een verhoogde HIV-prevalentie onder travestieten/transseksuelen

M.J.I.GRAS, TH.C.M.VAN DER HELM, R.SCHENK, G.J.J.VAN DOORNUM, R.A.COUTINHO EN J.A.R.VAN DEN HOEK

Vanaf het begin van de AIDS-epidemie worden prostituees beschouwd als een mogelijke risicogroep voor HIV en AIDS. Hun frequente seksuele contacten zouden kunnen leiden tot een verdere verspreiding van het virus onder de heteroseksuele bevolking. In Nederland komen HIV-infecties vooral voor onder verslaafde prostituees die intraveneus drugs spuiten. Onderzoek in Amsterdam heeft uitgewezen dat ongeveer 30-40% van deze groep HIV-geïnfecteerd is.¹ Onder niet-verslaafde prostituees werd daarentegen in 1991 een HIV-prevalentie gevonden van 1,5%.² Tot voor kort kende elk type prostitutie zijn eigen locatie, zijn eigen prostituees en voor een groot deel zijn eigen klantenkring.³ Zo werkten in Amsterdam aan harddrugs verslaafde prostituees hoofdzakelijk op straat (voornamelijk achter het Centraal Station) en de migrantenprostituees, voornamelijk afkomstig uit Latijns-Amerika, Azië en Oost-Europa, achter de ramen op de Wallen. Deze onderlinge scheiding van prostitutienetwerken en een hoog condoomgebruik hebben waarschijnlijk tot nu toe een belangrijke barrière gevormd in de verspreiding van HIV onder prostituees en prostituanten.

De officiële tippelzone op de Theemsweg te Amsterdam die in januari 1996 door de gemeente werd ingesteld om de straatprostitutie te concentreren, blijkt behalve verslaafde prostituees ook andere groepen aan te trekken, zoals migrantenprostituees en travestieten- en transseksuele prostitué(e)s (voornamelijk afkomstig uit Latijns-Amerika). De groep travestieten- en transseksuele prostitués bestaat uit (oorspronkelijk) mannen die gekleed gaan als vrouw. De meesten gebruiken wel siliconimplantaten en (of) hormonen, maar slechts enkelen hebben daadwerkelijk hun geslacht laten veranderen door middel van een geslachtsoperatie.

Het gevolg van deze concentratie van verschillende groepen prostitué(e)s op één plaats zou kunnen zijn dat klanten zich minder bij eenzelfde type prostitutie houden, waardoor transmissie van HIV van het ene prostitutienetwerk naar het andere zou kunnen optreden.

Gemeentelijke en Geneeskundige Gezondheidsdienst, divisie Volksgezondheid en Milieu, Nieuwe Achtergracht 100, 1018 WT Amsterdam. Mw.drs.M.J.I.Gras, antropoloog-medisch bioloog; mw.Th.C.M.van der Helm, sociaal-verpleegkundige; dr.G.J.J.van Doornum, medisch microbioloog; prof.dr.R.A.Coutinho, medisch microbioloog-epidemioloog; mw.dr.J.A.R.van den Hoek, arts-epidemioloog. Stichting Huiskamer Aanloop Jeugdprostituees, Amsterdam. Drs.R.Schenk, filosoof.
Correspondentieadres: mw.drs.M.J.I.Gras.

SAMENVATTING

Doel. Inzicht krijgen in het vóórkomen van HIV-infectie en risicogedrag onder de verschillende groepen prostitué(e)s in de Amsterdamse tippelzone en in de mate van overlap tussen de verschillende prostitutienetwerken.

Plaats. De Huiskamer bij de tippelzone aan de Theemsweg te Amsterdam.

Methode. In november 1996 werd van 25 travestieten/transseksuele prostitués en van 32 vrouwelijke prostituees speeksel afgenomen en onderzocht op antistoffen tegen HIV. Tevens werd een gestructureerde vragenlijst afgenomen met onder andere vragen over risicogedrag, voorgeschiedenis ten aanzien van seksueel overdraagbare aandoeningen en mobiliteit.

Resultaten. Eén van de deelnemers (een vrouwelijke prostituee) had ooit drugs gespoten. HIV-infecties werden niet geconstateerd bij de vrouwelijke prostituees, maar wel bij 6 van de 25 (24%; 95%-betrouwbaarheidsinterval: 7-41) travestieten/transseksuelen; geen van dezen was op de hoogte van zijn serostatus. De travestieten-/transseksuele prostitués hadden frequent receptief anaal contact met klanten. Het condoomgebruik hierbij was hoog, maar het merendeel gebruikte geen condooms geschikt voor anaal contact. Ook de vrouwelijke prostituees rapporteerden een hoog condoomgebruik met klanten. Beide groepen prostitué(e)s rapporteerden weinig privé-partners en een laag condoomgebruik met deze partners. Volgens de travestieten-/transseksuele prostitués had een aanzienlijk deel van hun klanten in hun privé-leven seksueel contact met vrouwen. Een belangrijk deel van de prostitué(e)s meende dat er sprake was van een overlappende klantenkring.

Conclusie. HIV-infecties komen relatief vaak voor onder travestieten-/transseksuele prostitués in de Amsterdamse tippelzone. De kans op verspreiding van HIV naar klanten (en via dezen naar de overige heteroseksuele bevolking) is in principe aanwezig. AIDS-voorlichting aan deze groep is van belang, waarbij het gebruik van (speciale) condooms bij anaal contact in privé- en prostitutiecontacten benadrukt moet worden.

Travestieten- en transseksuele prostitués zijn tot nu toe in Nederland onderbelicht gebleven in de HIV-/AIDS-onderzoeken onder prostitué(e)s.

Buitenlandse onderzoeken wijzen uit dat een groot deel van de travestieten- en transseksuele prostitués seropositief is, met name degenen afkomstig uit Zuid-Amerika.⁴⁻⁷ Doordat hun klantenkring vermoedelijk bestaat uit mannen met zowel homoseksuele als heteroseksuele contacten, zouden zij bij de verspreiding van HIV als een brug kunnen fungeren tussen homoseksuele en heteroseksuele populaties.

Het in dit artikel beschreven onderzoek werd uitge-

voerd om beter inzicht te krijgen in de samenstelling van de groep prostitué(e)s in de Amsterdamse tippelzone, in HIV-prevalentie en risicogedrag van de prostitué(e)s en in de mate van overlap tussen de verschillende netwerken.

METHODEN

De prostitué(e)s werden geworven in de Huiskamer van de tippelzone op de Theemsweg te Amsterdam. De Huiskamer is een laagdrempelige voorziening/opvang voor prostitué(e)s, waar vrijwel alle prostitué(e)s die in de tippelzone werken gebruik van maken. Zij kunnen hier onder andere uitrusten en eten, wat drinken en condooms kopen. Tweemaal in de week zijn medewerkers van de polikliniek voor seksueel overdraagbare aandoeningen (SOA's) van de GG&GD te Amsterdam aanwezig in de Huiskamer en kunnen de prostitué(e)s zich laten controleren op geslachtsziekten.

Gedurende 7 avonden (22.00-4.00 uur) in de maand november van 1996 werden alle aanwezige prostitué(e)s gevraagd mee te werken aan het onderzoek. Deelname geschiedde op vrijwillige basis. Zij kregen vooraf schriftelijke informatie over het onderzoek en na mondelinge 'informed consent' werd speeksel afgenomen en werd een gestructureerde vragenlijst afgenomen bij elke participant door een ervaren interviewster. De vragenlijst bevatte demografische vragen, alsmede vragen over seksuele identiteit, drugsgebruik, SOA-voorgeschiedenis, seksueel (risico)gedrag, klanten en mobiliteit. Een Dominicaanse en een Poolse voorlichter Eigen Taal hielpen bij de werving van prostitué(e)s afkomstig uit respectievelijk Latijns-Amerika en Oost-Europa. Indien nodig assisteerden zij de interviewster ook bij het afnemen van het speeksel en bij het doornemen van de vragenlijst. De prostitué(e)s ontvingen een pakket condooms als dank voor de deelname. Alle speekselmonsters werden onderzocht op antistoffen tegen HIV met de bepaling Wellcozyme HIV 1+2 (GAC-ELISA van Murex Diagnostics Ltd., Dartford, England). Positieve ELISA-uitslagen werden geconfirmeerd met behulp van een HIV-1/-2 western immunoblot (Diagnostic Biotechnology, Singapore). Gegevens werden verwerkt met behulp van de computerprogramma's EpiInfo (EpiInfo, World Health Organization, Genève, Zwitserland) en SPSS/PC+ (SPSS, Chicago, USA).

Voor dit onderzoek werd toestemming verleend door de medisch-ethische commissie van de GG&GD Amsterdam.

RESULTATEN

Algemene kenmerken van prostitué(e)s. In totaal werd 62 prostitué(e)s gevraagd mee te werken aan het onderzoek; 5 weigerden deelname (2 Nederlandse drugsverslaafde vrouwen en 3 travestieten/transseksuelen). Van de 57 prostitué(e)s in dit onderzoek waren er 32 vrouw (verder aangeduid als 'vrouwelijke prostituees') en 25 travestiet/transseksueel, van wie 2 een geslachtsoperatie hadden ondergaan. Eén van de deelnemers was aan harddrugs verslaafd en had deze ooit geïnjecteerd, voor het laatst 7 jaar tevoren.

De meeste prostitué(e)s waren afkomstig uit Ecuador en nog maar kort in de prostitutie werkzaam (tabel 1). Vooral de travestieten-/transseksuele prostituees bleken een zeer mobiele groep. Gemiddeld waren zij pas sinds 7 maanden werkzaam in Nederland en velen hadden eerder in een ander land gewerkt; naast Ecuador werden 8 Europese landen genoemd. De prostitué(e)s hadden vaak ook op andere plaatsen in Nederland gewerkt. Eenderde van de prostitué(e)s was eerder werkzaam geweest in de raamprostitutie.

Een klein aantal prostitué(e)s had privé wisselende partners gehad in het voorgaande jaar. Vrijwel alle (23/25) travestieten-/transseksuele prostituees zeiden in de afgelopen 5 jaar uitsluitend seksueel contact met mannen te hebben gehad. Bijna de helft van de deelnemers had zich eerder laten testen op HIV; de uitslag was in alle gevallen negatief of onbekend.

Seksueel gedrag met klanten. De 32 vrouwelijke prostituees gebruikten voornamelijk vaginale en orogenitale

TABEL 1. Algemene kenmerken van 57 prostitué(e)s in de Amsterdamse tippelzone, die aan een onderzoek naar risicogedrag en naar HIV-infectie wilden meedoen, november 1996

kenmerk	travestiet/ transseksueel* (n = 25)	vrouw (n = 32)	totaal (n = 57)
<i>uitgedrukt als gemiddelde (SD)</i>			
leeftijd in jaren	28 (5)	28 (6)	28 (6)
aantal klanten per dag	4 (5)	5 (3)	5 (4)
aantal klanten per maand	118 (145)	109 (94)	113 (118)
aantal werkdagen per maand	26 (6)	24 (8)	25 (7)
aantal maanden werkzaam in Nederland	7 (10)	26 (43)	17 (34)
<i>uitgedrukt als aantal (%)</i>			
nationaliteit:			
Nederlands	1 (4)	7 (21)	8 (14)
Latijns-Amerika†	21 (84)	19 (59)	40 (70)
Oost-Europa‡	2 (8)	4 (13)	6 (11)
overig§	1 (4)	2 (6)	3 (5)
werkzaam in de prostitutie			
< 1 jaar	12 (48)	19 (59)	31 (54)
1-3 jaar	8 (32)	3 (9)	11 (19)
3-5 jaar	1 (4)	7 (22)	8 (14)
> 5 jaar	4 (16)	3 (9)	7 (12)
één of meer SOA's gehad			
afgelopen jaar	4 (16)	5 (16)	9 (16)
eerder getest op HIV	14 (56)	13 (41)	27 (47)
intraveneus drugsgebruik ooit	0 (0)	1 (3)	1 (2)
aantal privé-partners afgelopen jaar			
0 partners	6 (24)	8 (25)	14 (25)
1 partner	15 (60)	20 (63)	35 (61)
2 partners	3 (12)	4 (13)	7 (12)
> 2 partners	1 (4)	0 (0)	1 (2)
buiten Nederland gewerkt in			
afgelopen 5 jaar	13 (52)	9 (28)	22 (39)
in meer dan 2 landen gewerkt			
afgelopen 5 jaar	9 (36)	2 (6)	11 (19)
op andere plaatsen in Nederland gewerkt	11 (44)	22 (69)	33 (58)

SOA = seksueel overdraagbare aandoening.

*Allen waren (oorspronkelijk) van het mannelijke geslacht.

†Latijns-Amerika: Ecuador (n = 38), Dominicaanse Republiek (2).

‡Oost-Europa: Roemenië (n = 2), Rusland (2), Polen (1), Tsjechië (1).

§Overig: Spanje (n = 1), Oostenrijk (1), Kroatië (1).

seksuele technieken, terwijl travestieten-/transseksuele prostitués vooral orogenitaal en receptief anaal contact met klanten hadden (tabel 2). Insertief anaal contact met klanten kwam bij deze groep ook voor, zij het minder vaak. Beide groepen prostitué(e)s rapporteerden een opvallend hoog condoomgebruik met klanten, maar de meeste travestieten-/transseksuele prostitués gebruikten bij anaal contact met klanten consequent de verkeerde (namelijk vaginale in plaats van anale) condooms. Bij doorvragen bleek dat de condooms regelmatig stukgingen, maar dit meldden de vrouwelijke prostituees ook vaak.

Veel travestieten-/transseksuele prostitués waren er zeker van dat een deel van hun klanten een vrouwelijke privé-partner had. Een belangrijk deel van de prostitué(e)s was bovendien van mening dat er geen gescheiden klantenkring bestond voor travestieten-/transseksuele of vrouwelijke prostitué(e)s rond de tippelzone. Op de vraag of de klanten op de hoogte waren van hun geslachtelijke identiteit antwoordden de travestieten-/transseksuele prostitués zeer verschillend; sommigen zeiden dat al hun klanten dit wisten, anderen beweerden dat het merendeel van de klanten dit niet doorhad.

Seksueel gedrag met privé-partners. Receptieve anale seks met privé-partners werd gerapporteerd door alle travestieten-/transseksuele prostitués en door 17% van de vrouwelijke prostituees met tenminste één privé-partner in het afgelopen jaar. Een kwart van de travestieten-/transseksuele prostitués had tevens insertieve anale seks met zijn privé-partner. Het condoomgebruik bij seks met privé-partners was laag: 26% van de travestieten-/transseksuele prostitués en 13% van de vrouwe-

lijke prostituees zei in het afgelopen jaar consequent condooms te hebben gebruikt met hun partner.

HIV-infectie. Antistoffen tegen HIV werden aangetoond bij 6 van de 25 (24%; 95%-betrouwbaarheidsinterval: 7-41) travestieten-/transseksuele prostitués. Bij een 7e (travestiet)prostitué was de testuitslag dubieus; deze werd daarom buiten beschouwing gelaten. Geen van de vrouwelijke prostituees bleek met HIV geïnfecteerd. De HIV-positieven rapporteerden gemiddeld per dag en per maand meer klanten dan de HIV-negatieven (8 versus 3 klanten per dag en 242 versus 86 klanten per maand). Geen van de 6 HIV-geïnfecteerden was op de hoogte van zijn serostatus; bij 3 van hen was een eerdere uitslag (1992, 1993 en 1996) negatief. Van de 6 seropositieven hadden er 3 in het afgelopen jaar onbeschermd seksueel contact met hun privé-partner en 1 van hen had in de afgelopen 6 maanden wel eens onbeschermd seksueel contact gehad met vaste klanten.

BESCHOUWING

Uit ons onderzoek blijkt dat, althans gedurende de onderzoeksperiode, verslaafde prostituees nauwelijks te vinden waren in de tippelzone te Amsterdam, maar dat in plaats daarvan migrantenprostituees, afkomstig uit Oost-Europa en Latijns-Amerika en travestieten-/transseksuele prostitués er hun klanten werven. Uit de registratie die medewerkers van de Huiskamer bijhouden, blijkt inderdaad dat er sinds de instelling van de tippelzone een verschuiving heeft plaatsgevonden van verslaafde prostituees naar niet-verslaafde prostitué(e)s uit het buitenland. Deels heeft dit waarschijnlijk te maken met de nieuwe regelgeving in Amsterdam waardoor prostituees van buiten de Europese Unie niet meer gedoogd worden in de raam- en clubprostitutie. Verder blijkt uit de evaluatie van de tippelzone dat voor verslaafde prostituees de zone te ver uit het centrum is gelegen; de reis erheen kost geld.¹² Ook zouden de verslaafde prostituees mogelijk te veel concurrentie onder vinden van de andere groepen prostitué(e)s.

De HIV-prevalentie (6/25; 24%) onder de travestieten-/transseksuele prostitués in de Amsterdamse tippelzone lijkt lager dan de HIV-prevalentie (34%-78%) die onder travestieten-/transseksuele prostitués in buitenlandse onderzoeken wordt gevonden,^{4,7} maar hoger dan die (3/40; 8%) onder travestieten-/transseksuele prostitués werkzaam in de Rotterdamse tippelzone.⁸ De groep die in Amsterdam is onderzocht, komt wat betreft demografische kenmerken en risicogedrag grotendeels overeen met de Rotterdamse groep. Van de Amsterdamse groep had echter een minder groot deel zich eerder laten testen op HIV (56% versus 85%) en had het merendeel (80%) nooit in Rotterdam gewerkt, hetgeen erop duidt dat het in Amsterdam voor een groot deel een andere groep betreft.

Intraveneus drugsgebruik was in geen van de gevallen in dit onderzoek de oorzaak van HIV-infectie. In andere onderzoeken is de relatief hoge frequentie van receptieve anale seks aangewezen als risicofactor voor HIV-infectie bij travestieten-/transseksuele prostitués.⁴ Ook in ons onderzoek bleek receptieve anale seks een veel

TABEL 2. Seksueel (risico)gedrag in de voorgaande 6 maanden bij 57 prostitué(e)s met klanten in de Amsterdamse tippelzone, ondervraagd in november 1996

	aantal deelnemers (%)	
	travestiet/ transseksueel* (n = 25)	vrouw (n = 32)
toegepaste seksuele technieken		
vaginaal met tenminste 1 klant	1†	31 (97)
vaginaal met ≥ helft van klanten	1†	29 (91)
oraal met tenminste 1 klant	25 (100)	31 (97)
oraal met ≥ helft van klanten	23 (92)	24 (75)
receptief anaal met tenminste 1 klant	23 (92)	2 (6)
receptief anaal met ≥ helft van klanten	17 (68)	-
insertief anaal met tenminste 1 klant	12 (48)	-
insertief anaal met ≥ helft van klanten	6 (24)	-
consequent condoomgebruik		
bij vaginaal contact	1†	31 (100)
bij oraal contact	22 (88)	29 (91)
bij receptief anaal contact	21 (91)	2 (100)
bij insertief anaal contact	11 (92)	-
gebruik van vaginale condooms bij anaal contact	14 (61)	2 (100)

*Allen waren (oorspronkelijk) van het mannelijke geslacht.

†Twee travestieten-/transseksuele prostitués hadden een geslachtsoperatie ondergaan en hadden daardoor een kunstvagina; 1 van hen had vaginaal seksueel contact en gebruikte daarbij altijd condooms.

gepraktiseerde techniek te zijn onder travestieten-/transseksuele prostitués. Deze groep onderscheidt zich hierdoor van mannelijke prostitués in Nederland die doorgaans orogenitaal en manueel contact hebben met hun klanten en weinig receptieve anale seks.⁹⁻¹¹ Waarschijnlijk heeft dit te maken met het feit dat een deel van de mannen die als prostitué werken, in het privé-leven een heteroseksuele voorkeur heeft,⁹ terwijl de seksuele voorkeur van bijna alle travestieten-/transseksuele prostitués uitgaat naar mannen.

Tot nu toe was er sprake van een sterke segmentatie van prostitutienetwerken in Amsterdam, waardoor HIV-transmissie werd bemoeilijkt.³ In de tippelzone werken momenteel subgroepen met een verschillende HIV-prevalentie en een verschillend risicogedrag, die niet elk hun eigen klantenkring hebben. Een substantieel deel van de klanten van travestieten-/transseksuele prostitués lijkt tevens seksuele contacten te hebben met vrouwelijke privé-partners. Weliswaar rapporteerden de travestieten-/transseksuele prostitués een zeer frequent condoomgebruik met hun klanten, maar aangezien veelvuldig voor anaal contact ongeschikte condooms werden gebruikt en sociaal wenselijke beantwoording van de vraag naar condoomgebruik niet viel uit te sluiten, is de kans op verdere verspreiding van HIV naar de heteroseksuele bevolking aanwezig.

CONCLUSIE

Uit onze onderzoeksresultaten concluderen wij dat goede voorlichting aan travestieten-/transseksuele prostitués en hun klanten over (de preventie van) AIDS en SOA's van belang blijft. Ook moet de aandacht worden gevestigd op het belang van condoomgebruik bij privé-partners. De travestieten-/transseksuele prostitués zijn echter zeer mobiel, waardoor het moeilijk is om bij deze groep preventieactiviteiten te continueren. Ten tijde van het onderzoek verdween bijvoorbeeld een groot deel van de groep plotseling nadat de politie had aangekondigd ook illegale prostitué(e)s werkend in de tippelzone het land uit te zetten. Uit het oogpunt van de volksgezondheid is het van groot belang om deze risicogroep bereikbaar te houden voor preventie.

Wij danken mw.E.Padilla en mw.D.Puszkas, voorlichters Eigen Taal, voor hun hulp bij het werven van de prostitué(e)s.

ABSTRACT

HIV infection and risk behaviour among prostitutes in the Amsterdam streetwalkers' district; indications of raised prevalence of HIV among transvestites/transsexuals

Objective. To determine the prevalence of HIV infection and risk behaviour among various groups of streetwalkers in Amsterdam and the extent of overlap between different prostitution networks.

Setting. The family room project in the streetwalkers' district in Amsterdam, the Netherlands.

Methods. In November 1996, saliva was taken from 32 female and 25 transsexual/transvestite prostitutes and tested for antibodies against HIV. Besides, prostitutes were interviewed on risk behaviour, history of sexually transmitted diseases and mobility.

Results. Only one of the participants (a female prostitute) had ever injected drugs. None of the female prostitutes, but 6 of the 25 transsexuals/transvestite prostitutes (24%; 95% confidence interval: 7-41) proved seropositive. None of the HIV infected participants was aware of his serostatus. The transsexual/transvestite prostitutes frequently had receptive anal intercourse with their clients. Condom use was high, but most did not use condoms made for anal intercourse. Female prostitutes also reported a high rate of condom use with their clients. Both groups of prostitutes reported few private partners and a low rate of condom use with these partners. According to the transsexual/transvestite prostitutes many of their clients had sexual contacts with women in their private lives. Many prostitutes thought that they shared the same clients in the district.

Conclusion. HIV infections occur quite often among transsexual/transvestite prostitutes in the streetwalkers' district in Amsterdam. The risk of further spread of HIV infection to their clients (and through them to other heterosexual populations) is present. AIDS education targeted at this group is important. The use of (special) condoms when having anal intercourse in private as well as in prostitution contacts should be emphatically advised.

LITERATUUR

- 1 Hoek JAR van den, Haastrecht HJA van, Scheeringa-Troost B, Goudsmit J, Coutinho RA. HIV infection and STD in drug addicted prostitutes in Amsterdam: potential for heterosexual HIV transmission. *Genitourin Med* 1989;65:146-50.
- 2 Hoek JAR van den, Fennema JSA, Haastrecht HJA van, Doornum GJJ van, Henquet CJM, Coutinho RA. HIV-prevalentie bij bezoekers van een polikliniek voor seksueel overdraagbare aandoeningen en bij een groep prostitués en prostituanten. *Ned Tijdschr Geneeskd* 1992;136:1813-8.
- 3 Graaf R de. Prostitutes and their clients; sexual networks and determinants of condom use [proefschrift]. Amsterdam: Universiteit van Amsterdam, 1995.
- 4 Tabet SR, de Moya EA, Holmes KK, Krone MR, de Quinones MR, Butler de Lister MB, et al. Sexual behaviors and risk factors for HIV infection among men who have sex with men in the Dominican Republic. *AIDS* 1996;10:201-6.
- 5 Elifson KW, Boles J, Posey E, Sweat M, Darrow W, Elsea W. Male transvestite prostitutes and HIV risk. *Am J Public Health* 1993;83:260-2.
- 6 Galli M, Esposito R, Antinori S, Cernuschi M, Moroni M, Giannelli F, et al. HIV-1 infection, tuberculosis, and syphilis in male transsexual prostitutes in Milan, Italy [letter]. *J Acquir Immune Defic Syndr* 1991;4:1006-7.
- 7 Gattari P, Spizzichino L, Valenzi C, Zaccarelli M, Rezza G. Behavioural patterns and HIV infection among drug using transvestites practising prostitution in Rome. *AIDS Care* 1992;4:83-7.
- 8 Roosmalen MS van, Wiessing LG, Meer J van der, Koedijk P, Houweling H. HIV infectie en riskant gedrag onder travestieten en transseksuelen in de Rotterdamse straatprostitutie. Bilthoven: RIVM, 1996.
- 9 Hoek JAR van den, Haastrecht HJA van, Coutinho RA. Homosexual prostitution among male drug users and its risk for HIV infection. *Genitourin Med* 1991;67:303-6.
- 10 Graaf R de, Vanwesenbeeck I, Zessen G van, Straver CJ, Visser JH. Homosexual prostitution and the potential spread of HIV in The Netherlands [letter]. *J Acquir Immune Defic Syndr* 1994;7:526-9.
- 11 Coutinho RA, Andel RLM van, Rijdsdijk TJ. Role of male prostitutes in spread of sexually transmitted diseases and human immunodeficiency virus [letter]. *Genitourin Med* 1988;64:207-8.
- 12 Evaluatie van de tippelzone aan de Theemsweg gedurende de periode 1 januari 1996 tot 15 oktober 1996. Besluit van de Gemeente Amsterdam, nr 726. Amsterdam: Gemeente Amsterdam, 1996.

Aanvaard op 14 april 1997